

De beerput van het Keizershof in 's-Hertogenbosch

Inleiding

In 2000-2001 werd in het centrum van 's-Hertogenbosch een grootschalige opgraving uitgevoerd naar de resten van het voormalige Keizershof aan de Keizerstraat (afb. 1 en 2). Het Keizershof was een omvangrijk stadspaleis uit de 16de eeuw waarvan uit historische bronnen bekend is dat het van de 16de tot de 18de eeuw bewoond werd door leden van het Bossche patriciaat. Tijdens de opgraving werd een grote beerput onderzocht met gebruiksfases uit de 15de tot de 19de eeuw. De inhoud van deze put geeft enerzijds interessante inzichten in de materiële cultuur van de bewoners maar laat ook de beperkingen zien van het beerputonderzoek. In deze bijdrage zal in worden gegaan op het onderzoek van de put, vooral op basis van het aangetroffen aardewerk.¹

Afb. 1. Locatie van het Keizershof in de binnenstad van 's-Hertogenbosch

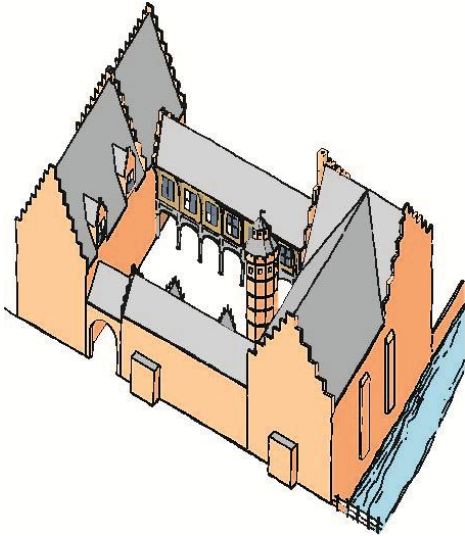

Afb. 2. Opgraving van de funderingen van het Keizershof in 2000. Rechtsboven is de stortkoker van de beerput te zien. Linksonder de fundering van de traptoren (foto gemeente 's-Hertogenbosch SO/BAM).

Het Keizershof

In 1526 kocht Hendrick Proenink van Deventer een omvangrijk gebouwencomplex aan de Keizerstraat in 's-Hertogenbosch. Het werd aan de ene zijde begrensd door de Binnendieze en aan de andere zijde door het terrein van de Sint Joriskapel. Aan de achterkant stroomde eveneens de Binnendieze. Het complex was in de 14de en 15de eeuw lange tijd in bezit van de Lombarden die van hieruit hun financiële transacties regelden. De laatste Lombard, Pagant de Lavallo, moest het wegens financiële problemen in 1492 afstaan waarna het in handen kwam van Willem van Egmond, heer van Haps en Boxmeer. Het complex verkeerde in die periode in vervallen staat en werd grondig opgeknapt voordat het naar Willem van Egmond overging. In die fase bestond het complex uit een grote vleugel langs de Binnendieze, een open plaats met onder meer een waterput en een dienstvleugel aan de zijde van de Sint Joriskapel. Vermoedelijk werd bij de opknopbeurt in 1492 achter deze dienstvleugel een grote rechthoekige beerkelder aangelegd. Toen Hendrick van Deventer het in bezit kreeg onderging het complex nogmaals een grondige verbouwing waarbij het werd uitgebreid en afgewerkt in renaissancestijl. Het complex bestond uit een carré van gebouwen rondom een binnenplaats (afb. 3). De hoofd vleugel lag nog steeds aan de zijde van de Binnendieze en bevatte een hoger gelegen zaal boven een kelder met kruisgewelven. Aansluitend, langs de straat, lag een eveneens onderkelderde vleugel. In de hoek tussen beide vleugels stond een grote traptoren die een flink stuk boven het complex uit stak. Aan de westzijde van de binnenplaats lag een vleugel waarin utilitaire functies zoals

de keuken en mogelijk een stal waren ondergebracht. Tussen deze vleugel en de hoofdvleugel lag een monumentale galerij die de binnenplaats aan de achterzijde afsloot. Boven deze galerij lag onder meer een gang waarlangs het personeel de hoofdvleugel kon bereiken. In de galerij was een uitbouw opgenomen met daarin een grote waterput. Bij de verbouwing van 1526 werden allerlei elementen uit de tijd van de Lombarden en van de verbouwing van 1492 gehandhaafd. Ook de beerput achter de 'dienstvleugel' bleef in gebruik.

Afb. 3. Reconstructie van het uiterlijk van het Keizershof in 1526 (tekening R. Glaudemans, BAM).

Hendrick Proeninck van Deventer was een telg uit een familie van rijke kooplieden die onder andere door handel in sieraden in Bergen op Zoom en Brugge hun fortuin hadden gemaakt.² Hendrick zelf was onder meer schepen van de stad, lid van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap en vanaf 1554 heer van Nieuw Herlaar. Na de verbouwing vormde het huis van Hendrick van Deventer het rijkste en meest vooraanstaande huis van de stad. Wanneer er koninklijk bezoek in de stad was, fungeerde Hendrick vaak als gastheer. In 1539 logeerde landvoogdes Maria van Hongarije, in 1540 en 1545 keizer Karel V en in 1549 koning Philips II in zijn huis.³ Als dank voor de gastvrijheid verhefde Karel V Hendrick in de adelstand. Zijn huis werd sindsdien aangeduid als het Keizershof. Hendrick van Deventer stierf in 1556, zijn vrouw, Catharina van de Kerkhof, in 1564.⁴ Het echtpaar was kinderloos en uiteindelijk kwam het Keizershof in 1598 in handen van Jacob de Wale, schout van het kwartier van Oisterwijk.⁵ Na zijn overlijden werd het in 1621 gekocht door Baron Anthony Schetz, heer van Grobbendonck, gouverneur van de stad. Deze bewoonde het complex tot 1629 toen 's-Hertogenbosch veroverd werd door staats troepen onder leiding van Frederik Hendrik. Na de verovering kwam het in handen van Hendrick van Bergaigne, hoog- en laagschout van de stad. Na diens dood in 1666 kwam het in handen van zijn schoonzoon Cornelis Gans, die het vanaf 1694 verhuurde als Statenlogement. Vooraanstaande personen van de Raad van State in Den Haag verbleven hier als zij voor zaken in 's-Hertogenbosch moesten zijn. Hij, en later zijn weduwe, Anna Maria Tromp, bewoonden het complex tot haar overlijden in 1717. Hierna kwam het in bezit van Thomas Hubert, koopman en schepen van de stad. Het Keizershof bleef tot 1808 in bezit van deze vooraanstaande familie. In deze periode werd het ook nog steeds benut als statenlogement.⁶ In de Franse tijd waren er vergevorderde plannen om het complex te verbouwen tot rechtbank maar hiervan is het nooit gekomen.⁷ Rond 1813 kwam het in bezit van de gemeente 's-Hertogenbosch die het verhuurde als marechausseekazerne. Deze functie bleef het behouden tot de sloop van het complex in 1871.

De beerput

Na de grote verbouwing door Hendrick Proenink van Deventer in 1526 zijn er geen grote veranderingen aan het complex meer aangebracht. Wel vonden enkele interne verbouwingen plaats en werd het uiterlijk op enkele plaatsen gewijzigd. De grote beerput achter de utilitaire westvleugel bleef in gebruik tot 1871, het jaar waarin het complex gesloopt werd. De put lag voor een klein deel in pandig en voor het grootste deel achter het complex (afb. 4). De afmetingen bedroegen inwendig 3,60 x 3,00 m en de diepte was 1,80 m van de bodem tot de aanzet van het tongewelf. De inhoud tot de aanzet van het tongewelf bedraagt dus bijna 20m³. In het tongewelf waren primair minimaal twee

stortkokers aanwezig maar deze zijn in de loop der tijd diverse malen gewijzigd waardoor niet meer te achterhalen is welke kokers tegelijkertijd en in welke periode hebben gefunctioneerd. Het lijkt er in ieder geval op dat de put vanuit de keuken vrijwel rechtstreeks toegankelijk was voor het wegwerpen van etensresten. De tweede stortkoker kan wijzen op een secreet op de bovenverdieping of op een buitensecreet tegen de achtergevel. Vermoedelijk waren in de vleugel, waarachter de beerput zich bevond, ook de verblijven voor het personeel ondergebracht. In dat geval is ten minste een deel van de beerputinhoud aan het personeel toe te schrijven.

Afb. 4 Plattegrond van het Keizershof rond 1526. Aan de linkerkzijde, achter de westvleugel ligt de grote beerput (tekening R. van Genabeek, BAM).

De vondsten uit de beerput van het Keizershof vormen uiteraard maar een deel van de materiële cultuur van de bewoners van het complex. In het complex is nog één andere beerput aangetroffen, namelijk onder de poort aan de straatzijde. Deze put bevatte tijdens de opgraving slechts een dunne laag beer zonder vondstmateriaal. De rest van de put was dichtgestort met puin. Vermoedelijk loosden gedurende een bepaalde periode één of enkele secreten op de bovenverdiepingen van de straatvleugel op deze put. Dit kan verklaren waarom er geen vondstmateriaal in de put is aangetroffen. De hoofd vleugel van het Keizershof grensde aan één zijde aan de Binnendieze. 19de-eeuwse opmetingstekeningen laten zien dat hier enkele gemakken boven de Binnendieze waren aangebracht. Vermoedelijk was dit ook in vroegere periodes het geval. In dat geval kwam een deel van het afval, waaronder dat van de personen die in deze vleugel verbleven, en wellicht ook een deel van de etensresten en gebroken tafelgerei in de Binnendieze terecht. Tenslotte zal een deel van het afval, zoals ook in andere steden het geval was met karren of tonnetjes naar elders zijn afgevoerd.⁸

De beerput is bijna vierhonderd jaar (tussen 1492 en 1871) gebruikt en uit deze hele periode is materiaal in de beerput bewaard gebleven. Dat neemt niet weg dat de put duidelijk meerdere malen (deels) geleegd is en in de vulling van de put waren dan ook duidelijk lagen te onderscheiden waaruit verschillende gebruikperiodes en leegmaakacties af te leiden waren. Bij het aantreffen van de put was het gewelf nog intact. De put was geheel opgevuld waarbij tussen het gewelf en de vulling onder andere door inklinking van de vulling een ruimte was ontstaan van maximaal 80 cm. Bovenin de put bevond zich een laag puin dat vermoedelijk bij de sloop in 1871 in de put terecht was gekomen via de stortkoker. Om alle vondsten (ook de monsters en het botmateriaal) zo goed mogelijk aan een gebruiksfase toe te kunnen schrijven is de put in kwadranten en stratigrafisch opgegraven. Daarbij zijn in het eerste kwadrant de vondsten verzameld in lagen van circa 20 cm. Na het documenteren van de profielen zijn vervolgens de overige drie kwadranten leeggemaakt op basis van de in de profielen onderscheiden lagen. Door nauwkeurige analyse van de stratigrafie, de datering van het vondstmateriaal uit de lagen en cross-fitting van scherven uit verschillende lagen konden uiteindelijk de formatieprocessen worden gereconstrueerd.

Formatieprocessen

De beerput van het Keizershof is een halfnatte beerput. Dat wil zeggen dat de vulling zich voor een deel onder de grondwaterspiegel bevindt. De grondwaterstand heeft grote invloed op het gebruik van

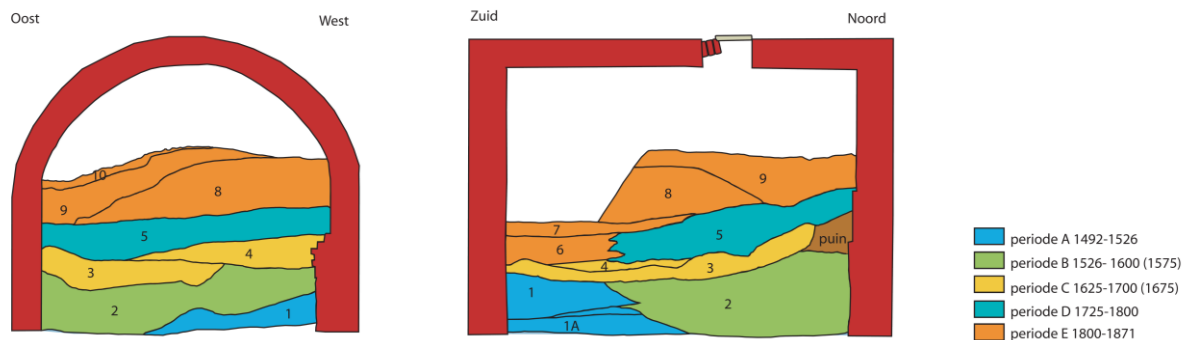
een beerput en op de formatieprocessen. Bij putten die vrijwel geheel onder het grondwaterniveau liggen (zoals in West Nederland soms het geval is) treedt tijdens het gebruik van de put nauwelijks oxidatie op.⁹ Veel van de organische stoffen, met name fecaliën, die in de beerput belanden bestaan voor het grootste deel (circa 80%) uit water. Aangezien het vaste bestanddeel niet oxideert raakt de put relatief snel vol. Binnen een natte beerput ontstaat een natuurlijke gelaagdheid. De lichtste delen zoals zaden en houten objecten blijven bovenop de natte beer drijven. Daaronder is een natte laag waarin de iets zwaardere bestanddelen waaronder fecaliën en etensresten terechtkomen. Deze vergaan tot een natte groene soep die meestal vondstarm is. Nog zwaardere bestanddelen zoals scherven, botten en puin zakken door de groene soep heen naar de bodem van de put waar ze een vrij korrelige zwarte laag vormen. Deze zware vondsten vormen meestal een soort kegel onder de stortkoker terwijl de bovenste lagen relatief horizontaal zijn. Deze basis stratigrafie kan veranderen door bijvoorbeeld leegmaakacties, periodes dat de put niet wordt gebruikt of de aanwezigheid van meerdere stortkokers. Ook wanneer de put vol raakt tot boven het waterpeil heeft dit invloed op de sedimentatie.

Om een indruk te krijgen op het proces van vol raken van de put zijn enkele rekenmodellen losgelaten op de beerput van het Keizershof. Het blijft echter speculeren omdat dit proces van een groot aantal, deels onbekende factoren afhankelijk is. Het is erg moeilijk te bepalen hoeveel afval dagelijks in een put terecht kwam en hoe snel een put dus opgevuld raakte. Aangezien beerputten geen bodem en een min of meer doorlatende wand hebben heeft de vloeibare fractie als spoelwater en urine geen of weinig invloed op het vol raken van de put. De vaste fractie bestaat uit faeces en huis- tuin en keukenafval. De getallen die genoemd worden voor de dagelijkse productie van feces per persoon per dag variëren van 115 gram¹⁰ tot 200-400 gram¹¹. In het onderstaande wordt uitgegaan van het rekengemiddelde van 250 gram per persoon per dag. Bij een natte beerput zal de faeces maar gedeeltelijk desintegreren door het bacteriële verteringsproces. Als rekenmodel gaan we ervan uit dat 20% volumeafname optreedt en dus ongeveer 200 gram over blijft. De hoeveelheid huis-tuin- en keukenafval is moeilijk te bepalen en zal per geval sterk verschillen. Schütte noemt een getal van 1 kg per persoon per dag maar dit lijkt me een hoge schatting. Bitter heeft aangetoond dat een belangrijk deel van het afval op een andere manier werd afgevoerd en dus niet in de beerput terecht kwam.¹² Een hoeveelheid van 400 gr vaste stof per persoon per dag dat in een beerput terecht komt lijkt realistischer maar dit blijft een globale aanname. Hiervan uitgaande zou één persoon per dag dus zorg dragen voor 400gr beerput inhoud (400cm³). Dit betekent 0,146m³ per jaar. In dat geval zou één persoon dus in ruim 100 jaar een natte beerput van 15m³ kunnen opvullen. Voor droge beerputten geldt een ander verhaal aangezien faecaliën en organisch afval onder zuurstofrijke omstandigheden vrijwel geheel desintegreren. Een dergelijke put wordt dus veel langzamer opgevuld. Dit geldt ook voor het boven het grondwater gelegen deel van een halfdroge put.

In het begin van de 16de eeuw beschikten de meeste gewone woonhuizen in 's-Hertogenbosch over een beerput. Vaak waren dit grote ronde beerputten met een inhoud van zo'n 15-25m³. Op basis van oude kaarten kan worden ingeschat dat er in die tijd ongeveer 3000 huizen waren in de stad en uit belastingregisters blijkt dat er ongeveer 17.500 mensen woonden.¹³ Gemiddeld betekent dat er dus 6 mensen in een huis woonden. In dat geval zou de beerput, uitgaande van bovenstaande aannames, na zo'n 23 jaar zijn opgevuld. Hupperetz heeft aangetoond dat beerputten in Breda in de 17de eeuw gemiddeld elke 4,5 jaar werden geleegd.¹⁴ De putten in Breda waren echter een stuk kleiner dan de gemiddelde put in 's-Hertogenbosch hetgeen voor een deel dat verschil kan verklaren.¹⁵ Bovenstaande getallen zijn op te veel aannames gebaseerd om op basis van de beerputinhoud de looptijd of depositietijd van de vondsten te kunnen bepalen of om uit te rekenen hoeveel mensen gebruik maakten van een put maar het kan wel helpen om de vondsten te interpreteren.

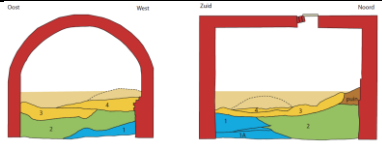
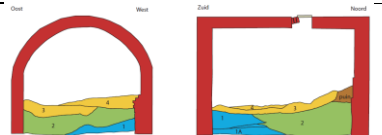
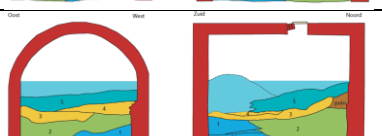
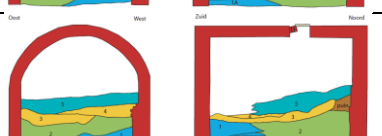
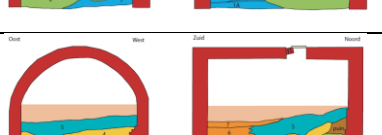
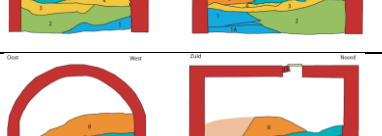
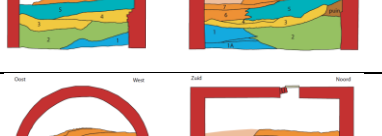
In de beerput van het Keizershof konden elf lagen worden onderscheiden die in vijf periodes onderverdeeld konden worden (zie afb. 5). Van sommige periodes was alleen de onderste korrelige beerlaag met de zwaardere vondsten bewaard gebleven terwijl van andere periodes ook nog delen van de (ingedikte) groen beersoep en de drijfslag aanwezig waren. Dat betekent dat de put in ieder geval diverse malen is geleegd waarbij een deel van de beervulling is achtergebleven. Vermoedelijk werd bij het legen vooral de meer vloeibare beersoep er uitgeschept. Enerzijds ging dit relatief het gemakkelijkst zonder de put als het ware droog te moeten leggen om de vaste fractie eruit te scheppen. Anderzijds was deze beersoep goede mest die verkocht kon worden om de akkers in de omgeving van de stad te bemesten. Omdat de vastere inhoud grotendeels onder het grondwater was gelegen was na het legen ook niet te zien dat de put niet helemaal geleegd was. Het boven de natte beersoep uitstekende deel van de beerkegel werd vaak wel verwijderd. Door het leegmaken ontbreekt

een deel van het vondstmateriaal in de put. Dit blijkt uit het feit dat sommige periodes slecht vertegenwoordigd zijn en uit het feit dat van veel gebroken objecten slechts een deel van de scherven aanwezig is. Tijdens de determinatie van het aardewerk is van elk object ingeschat hoeveel procent bewaard is gebleven. Daaruit blijkt dat in elke periode de voorwerpen gemiddeld voor 60 tot 70% bewaard zijn gebleven. Ervan uitgaande dat meestal alle scherven van een object in de put zijn geworpen moet dus minstens 1/3 van de vondsten uit de beerput verdwenen zijn afgezien uiteraard van de vondsten die geheel zijn weggescheept. Ook in dit geval heeft het geen zin om exact te bepalen hoeveel er verdwenen is maar het geeft wel ongeveer een idee hoeveel er bewaard is gebleven en hoe representatief dat is voor de oorspronkelijke beerputinhoud. De analyse van de stratigrafie gecombineerd met de datering van de vondsten levert het formatieproces op van de beerputinhoud zoals afgebeeld in [afbeelding 6](#).

Afb. 5. Twee haaks op elkaar staande profielen door de doorsnede van de put

datering	proces	Gevormde beerlagen	Plaats bijbehorende stortkoker	Bijzonderheden	
1492?	Aanleg beerput	Bouw beerput F200			
1492-1526	Vorming eerste beerlaag	1-1A	zuidwest	Laag 1A donkergrijze bezinklaag Laag 1 compacte groene beersoep	
1526	Mogelijk gedeeltelijk schoonmaakactie zuidwesthoek			Deel beerkegel laag 1 (1492-1526) verdwenen	
1526-1625	Vorming beerlaag	2	west	Laag 2 bezinklaag; (beersoep verdwenen?)	
1625	Gedeeltelijke schoonmaakactie hele put, met name westhelft		west	Deel laag 2 (beersoep en deel bezinklaag) (1525-1625) verdwenen waarbij met name vondsten uit laatste kwart 16 ^{de} eeuw en begin 17 ^{de} eeuw zijn verdwenen. Mogelijk herstel	

				stortkoker waarbij puin tegen westzijde is terechtgekomen	
1625-1675 (of 1725)	Vorming beerlaag	3 en 4	midden west	Laag 4 (gemengde laag) beerkegel onder stortkoker	
1675-1725	Hiaat in gebruik?? Of leegmaakactie rond 1725			Beerkegel laag 4 en deel laag 3 vormen oppervlak, laag 4 oxideert	
1725-1800	Vorming beerlaag	5	westen	Laag 5 (bezinklaag)	
Ca 1800	Gedeeltelijk schoonmaakactie hele put		zuidwest	Beersoep boven laag 5 en zuidwesthoek laag 5 (1725-1775) weggegraven	
1800-1870	Vorming beerlaag	6 (en 7?)		Laag 6 (bezinklaag) (laag is geoxideerd want ligt boven grondwaterspiegel)	
1871	Gedeeltelijke schoonmaakactie en terugstorten restant	8	zuidwest	Deel pakket op laag 6 (1775-1870) weggegraven. Stenen en zandig deel teruggestort	
1871-2000	Gedeeltelijk dichtstorten put	9-10	Zuidwest en noordwest		

Bij de dateringen moeten wel enkele kanttekeningen worden gemaakt. De datering van de looptijd van de vondsten uit elke periode geeft niet per se de depositietijd van de beerlaag aan. Enerzijds moet er rekening mee gehouden worden dat sommige objecten enige tijd in omloop zijn geweest voordat ze in de beerput belanden. Anderzijds worden bij een leegmaakactie juist de jongste vondsten uit de put geschept (deze liggen bovenop de beerkegel) terwijl eerder gedeponeerde vondsten achterblijven. Voor de 17de tot 19de eeuw kunnen kleipijpen de meest betrouwbare datering geven omdat deze over het algemeen maar een korte levensduur hebben. Voor de 16de eeuw is de datering dus wat lastiger. De dateringen van de leegmaakacties zijn vooral gebaseerd op de datering van de oudste vondsten in de opvolgende laag, die uiteraard al enige tijd in omloop kunnen zijn voordat ze in de put belanden. Gezien de grote aantallen vondsten (ruim 2100 objecten waarvan ca. 1000 stuks aardewerk exclusief de pijpen) uit de put is het toch mogelijk om tot een redelijk betrouwbare datering te komen (zie afb. 6). Uiteraard is het mogelijk dat er meer leegmaakacties hebben plaats gevonden dan de vijf die op basis van de stratigrafie onderscheiden kunnen worden. Zo kan een bepaalde periode bij het leegmaken geheel zijn weggeschept, zonder dat er een restant is achter gebleven of kan alleen een deel van de beersoep zijn weggeschept zonder dat de bezinklaag met zwaardere vondsten is geraakt. Bij latere leegmaakacties worden de onderste lagen van de put niet meer geraakt. Deze zijn dan zo compact en vast geworden dat men niet meer de moeite neemt om deze te verwijderen. De capaciteit van de put wordt daardoor kleiner maar dat wordt gecompenseerd door het feit dat de jongere beervullingen grotendeels boven het grondwaterpeil liggen waardoor het afval snel geheel oxideert en de put minder snel vol raakt. Op basis van de gelaagdheid, de formatieprocessen en het vondstmateriaal kunnen in de beerput vijf periodes onderscheiden worden (At/m E).

Afb. 6 Overzichtsfoto van het aardewerk uit de beerput verdeeld over de vijf vullingsfasen. (Linksonder 1492-1526, boven van links naar rechts 1526-1625; 1625-1725; 1725-1800; 1800-1871. Fragmentarische objecten staan niet op de foto (foto G. de Graaf).

Inhoud per periode

In de achtergebleven vulling van de put kunnen dus vijf periodes worden onderscheiden. De beerput bevatte een zeer groot aantal vondsten die een beeld geven van de bewoners van het complex door de eeuwen heen. Afgezien van de oudste periode die vertegenwoordigd wordt door slechts een tiental stuks aardewerk zijn alle periodes goed vertegenwoordigd. De oudste lagen liggen onder het grondwater en bevatte ook veel organische resten. De jongere lagen zijn wat droger en hier zijn organische resten minder goed bewaard. Het jongste pakket (E) bevatte vrijwel geen organisch materiaal. In dit artikel ligt de nadruk op het aardewerk. Dit kan, met het nodige voorbehoud en in combinatie met de overige vondsten, een beeld geven van de eet- en drink gewoontes, materiële cultuur en smaak van de vooraanstaande gebruikers en hun personeel. De nadruk in de beschrijving zal liggen bij periode B, C en D aangezien hierover enerzijds de meeste historische gegevens voorhanden zijn en anderzijds het duidelijkst een relatie te leggen is tussen de gebruikers en de beerputinhoud. In **bijlage 1** is per periode aangegeven hoeveel objecten van elke vorm zijn aangetroffen.

Periode A (ca. 1492-1526)

De datering van deze periode is gebaseerd op de datering van het vondstmateriaal. Vermoedelijk heeft rond 1525 een schoonmaakactie plaats gevonden maar een periode van stagnatie in het gebruik in het eerste kwart van de 16de eeuw is niet uitgesloten. De begindatering van de put is vermoedelijk te plaatsen in 1492 toen het complex een grote opknabbeurt heeft ondergaan. Na 1492 is materiaal in de put beland dat ouder is, mogelijk zelfs vroeger dan 1475. In deze gebruiksperiode was het complex eigendom van (en werd het mogelijk ook tijdelijk bewoond door) Willem van Egmond en later zijn weduwe Margriet van Boxmeer. De inhoud van het aan deze periode gekoppelde pakket bevat 10 stuks aardewerk: te weinig om statistisch betrouwbare uitspraken te doen. In deze laag bevinden zich nog twee voorwerpen van lokaal grijs aardewerk: **een kom en een spaarpot (catalogusnr. 1 en 2)**. Grijs aardewerk verdwijnt in 's-Hertogenbosch in het eerste kwart van de 16de eeuw uit het vondstenspectrum. Mogelijk wordt het dan al niet meer geproduceerd maar betreft het nog in omloop zijnde stukken die in die tijd tussen het afval terecht komen. De spaarpot heeft een vrij brede, puntig afgewerkte knop. De kom is de enige bekende grijze kom op standing uit 's-Hertogenbosch.

Periode B (1526-1575/1625)

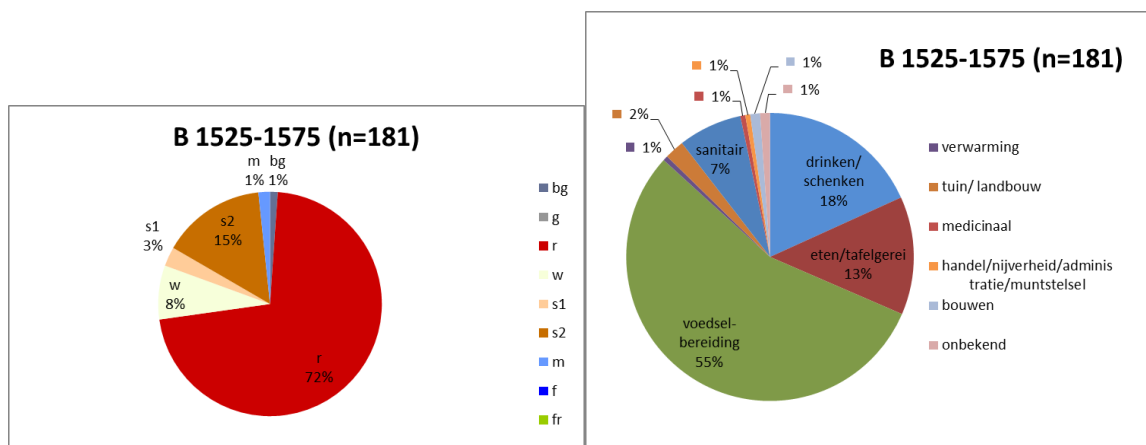
Periode B beslaat de periode 1526-1600 met de nadruk op de periode 1526-1575. Vermoedelijk zijn door een schoonmaakactie in het eerste kwart van de 17de eeuw vondsten uit de laatste gebruiksperiode (voornamelijk tussen 1575 en 1625) verdwenen. Vondsten uit deze periode zijn toe te schrijven aan de bloeitijd van het Keizershof. Het werd bewoond door Hendrick Proenink van Deventer (gestorven 1556) en zijn vrouw Catharina van den Kerckhoff (gestorven 1564). Zij hadden geen

kinderen en na 1564 kende het tot 1621 diverse bezitters en gebruikers waaronder Wouter Bouwens en Jan van Hornes (heer van Boxtel en gouverneur). In de periode van Hendrick van Deventer logeerden diverse malen koninklijke gasten in het complex. De beervulling die aan deze periode is toe te schrijven bevat 181 stuks aardewerk (afb. 7).

Afb. 7 overzicht van het aardewerk uit de beervulling van periode B (foto G. de Graaf).

Wanneer we naar de verhoudingen tussen de baksels kijken (afb. 8) blijkt dat roodbakkend aardewerk met 72% ruim in de meerderheid is, gevolgd door steengoed met oppervlakte behandeling en witbakkend aardewerk. 55% van de objecten kan geassocieerd worden met de functie voedselbereiding (afb. 9).¹⁶ Drinken, schenken en tafelgerei vormen samen 21% en sanitair 7%. De overige groepen betreffen slechts enkele exemplaren.

Afb. 8 Verhouding tussen de baksels van het aardewerk uit laag B

Afb. 9 Verhouding tussen de functiecategorieën van het aardewerk uit periode B

Gezien de historisch bekende hoge status van het complex valt het hoge percentage roodbakkend aardewerk op. De verklaring hiervoor is dat het merendeel van het aardewerk keukengerei betreft (100 stuks), waarvoor veelal roodbakkend aardewerk is gebruikt (afb. 10). Wanneer we meer in detail naar het kookgerei kijken dan blijkt een groot deel van het kookgerei uit grappen te bestaan (46 stuks, waarvan 10 stuks r-gra-10) en 14 deksels (waarvan 11 stuks r-dek-1). Bakpannen zijn ver in de minderheid evenals steelpannen (elk vijf stuks) en daarmee slechter vertegenwoordigd dan normaal in 's-Hertogenbosch het geval is.¹⁷ Er zijn opvallend veel erg grote grappen gevonden, hetgeen in verband gebracht kan worden met de grote hoeveelheden voedsel die soms in de keuken bereid moesten worden. Een deel van het kookgerei kan ook van metaal zijn geweest maar hiervoor zijn geen duidelijke aanwijzingen, zeker als we de verhoudingen in de overige periodes bekijken.

Afb. 10. Klein deel van het roodbakkende kookgerei uit periode B. Opvallend is het grote formaat van veel grappen (foto G. de Graaf).

Tot het keukengerei zijn ook enkele andere vormen gerekend waaronder 18 grote kommen, zowel met als zonder oren¹⁸ en 8 vergieten waaronder een exemplaar met bolle bodem (catalogusnr. 3). Deze kon wellicht in een andere kom of grape gehangen worden.

Het drink- en schenkgerief bestaat voor het merendeel uit kannen (30 van de 33 stuks). Hierbij is het soms lastig om onderscheid te maken tussen drinkkannen en schenkkannen. Vooral op basis van het formaat en de grootte van de halsopening kunnen 16 exemplaren als drinkkannen worden betiteld. De overige zijn gebruikt voor schenken of opslag of kunnen niet worden gedetermineerd. Bij de drinkkannen valt op dat van enkele typen meer dezelfde exemplaren voorkomen. Het gaat hierbij om een soort serviezen van dezelfde kannen. De kannen van het type s2-kan 19 hebben oorspronkelijk een tinnen deksel gehad. In één geval was het scharnier nog aanwezig in de andere gevallen was de deksel inclusief een deel van het oor verwijderd, vermoedelijk om het tin te recyclen. (afb. 11). Tot het drinkgerief behoort ook een trechterbeker uit Siegburg. Deze is versierd met uitgesneden bladmotieven en uitgesneden initialen WVB (afb. 12). De trechterbeker zou op bestelling gemaakt kunnen zijn maar de initialen kunnen niet aan een bekende bewoner van het Keizershof worden verbonden. Naast het aardewerk is ook een groot aantal drinkglazen aangetroffen. De meeste betreffen vrij eenvoudige vormen zoals maigeleins en berkemeiers.

Afb. 11 Vier drinkkannen van het type s2-kan-19, die oorspronkelijk voorzien waren van een tinnen deksel (foto G. de Graaf).

Afb. 12 Trechterbeker (type s1-tre-4) met ingesneden bladmotief en initialen WVB (foto G. de Graaf).

Het tafelgerei bestaat merendeels uit kleine (pap)kommen van eenvoudig roodbakend aardewerk met geel of groen slijb aan de binnenzijde of witbakend aardewerk. Voor de meer representatieve gelegenheden waren tinnen (en wellicht ook zilveren) papkommen in gebruik. Eén daarvan is in de beerput teruggevonden. De kom is voorzien van het aliantiewapen van Hendrick van Deventer en zijn vrouw Catharina van den Kerckhoff (afb. 13). De kom zal deel hebben uitgemaakt van een groter servies. Overigens is deze tinnen kom niet erg zorgvuldig gemaakt: het handvat ziet er in ieder geval wat slordig uit. Uit de put komt ook een tinnen teljoor en vermoedelijk bestond het grootste deel van het eetservies uit tin of zilver. De meeste stukken zijn omgesmolten en dus niet in de put terecht

gekomen. Tot het tafelgerei behoren een kom en een bord van Zuid-Nederlandse majolica (catalogusnr. 4 en 5). Beide zijn versierd met fraai geschilderde bustes van mannen met 16de-eeuwse kleding. Naast de buste op het bord zijn de letters IACP en T(?)A geschilderd. De betekenis hiervan is onduidelijk. Vermoedelijk kunnen dergelijke kommetjes tot het luxere aardewerk worden gerekend.

Afb. 13 Tinnen papkom met het alliantiewapen van Hendrick van Deventer en Catharina van den Kerckhoff (foto G. de Graaf).

Wat zeker tot de statussymbolen behoort is een grote bokaal of trechterbeker van grotendeels met zoutglazuur overdekt steengoed uit Siegburg (catalogusnr. 6). Het betreft een bijna 34 cm hoge beker met een trechtervormige Hals en een uitgeknepen standring. Het potlichaam is versierd met uitgesneden bladranken, bloemen en een wapenschild. De bijpassende deksel is versierd met een soort schubben en had oorspronkelijk een knop. Het oor van de bokaal is met de hand gevormd en bestaat uit drie delen. Het afgebeeld wapenschild is dat van het echtpaar Floris van Egmond en Margaretha van Bergen. Deze zijn gehuwd in 1500 en vermoedelijk is de bokaal bij die gelegenheid gemaakt om uitgedeeld te worden aan de bruiloftsgasten.¹⁹ Hoe de bokaal in het bezit is gekomen van Hendrick van Deventer is onbekend. Hij was in 1500 ongeveer 12 jaar oud dus mogelijk behoorde de bokaal tot het familiebezit of is ze later aan de Van Deventers geschonken.

Vermeldenswaard zijn enkele objecten uit deze periode waarvan de functie tot op heden nog niet kon worden opgehelderd. Het gaat om een drietal vrijwel identieke buidelvormige potten van ongeglazuurd roodbakend aardewerk (afb. 14, catalogusnr. 7). De onder(?)zijde is aan één kant geperforeerd met kleine gaatjes. De objecten zijn 9,5-11 cm hoog en hebben een randdiameter van 7,4-9,3 cm. Het lijkt te gaan om een soort filter maar de exacte functie is onduidelijk. Hetzelfde geldt voor een pispotachtig object van roodbakend aardewerk dat geheel voorzien is van loodglazuur en in de bodem voorzien is van twee primair aangebrachte gaten (catalogusnr. 8).

Afb. 14 Drie buidelvormige voorwerpen met onbekende functie.

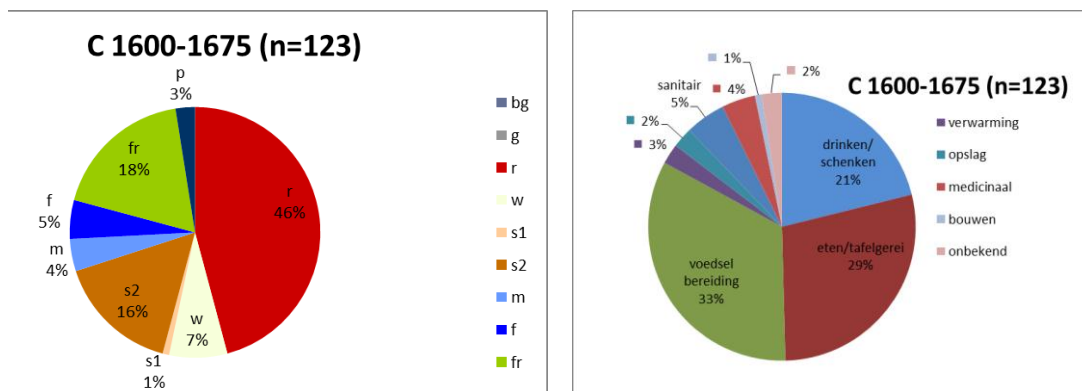
Periode C (1600/1625-ca.1675/1725)

Periode C beslaat de periode 1600-1675. De begindatering is een beetje onduidelijk. Enkele vondsten dateren zeker uit de periode 1575-1600, maar het gaat hierbij om relatief weinig objecten. Deze

Afb. 16. Overzicht van het aardewerk uit de beervulling van periode C (foto G. de Graaf).

Afb. 17 Verhouding tussen de baksels van het aardewerk uit laag C

Afb. 18 Verhouding tussen de functiecategorieën van het aardewerk uit periode C

Wanneer we naar de functionele indeling in deze periode kijken (afb. 18) zijn de verschillen nog groter. Het kookgerei is afgenomen tot 33% ten voordele van het eet- en drinkgerei dat nu samen 50% van het aardewerk beslaat. Het hoge percentage eetgerei wordt voornamelijk veroorzaakt door het grote aantal ploischotels van Franse faience (22 stuks) en tien bordes van majolica en rood aardewerk. Onder de Franse ploischotels, die vervaardigd zijn in Nevers of Rouen, komen zowel dubbel geploide (fr-plo-1) als enkel geploide (fr-plo-2) exemplaren voor (afb. 19). Het aantal plooiën varieert van 8 tot 28 terwijl de diameters variëren van 27,4 tot 35,1 cm. Het zijn dus forse schotels die blijkbaar niet in één partij zijn aangekocht. Het voorkomen van dergelijke grote aantallen Franse ploischotels is bijzonder te noemen.²¹ De functie moet gezocht worden in het representatieve tafelgerei dat gebruikt werd voor het opdienen of presenteren van voedsel. De grote aantallen ervan hangen mogelijk samen met grote banketten die in het complex ook in de 17de eeuw nog gehouden werden. De bordes van rood aardewerk waren eveneens grote exemplaren (merendeels tussen de 26 en 40 cm in diameter) en hadden wellicht ook een functie bij het opdienen van gerechten. Deze bordes zijn versierd met eenvoudige versiering in ringeloortechniek en het is de vraag of ze daadwerkelijk dezelfde functie hadden als de ploischotels. Vermeldenswaard bij deze categorie is ook een klapmuts van kraakporselein (p-kom-6). Kraakporselein is in de 17de eeuw in 's-Hertogenbosch nog erg schaars. Het wordt over het algemeen alleen aangetroffen in de rijkere vondstcomplexen en dan altijd in kleine aantallen.

Afb. 19. Enkele stuks witte faïence uit de beerput. De ploischotels komen uit Nevers of Rouen, de kannen zijn Hollands (foto G. de Graaf).

Het percentage drink- en schenkgerie is maar iets hoger dan in de voorgaande periode en bestaat merendeels uit grote steengoed kannen (17 stuks, waarvan 10 exemplaren s2-kan-55), deels nog voorzien van een tinnen deksel (afb. 20). Het is de vraag of ook uit dergelijke kannen gedronken werd of dat het vooral schenkgerie betreft. Op schilderijen worden wel personen afgebeeld die uit grote steengoed kannen drinken maar dit kan een symbolische betekenis gehad hebben. Relatief veel van de kannen hebben een gladde, onversierde buik. Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit samenhangt met de prijs van dergelijke kannen. Vermoedelijk heeft het meer met smaak te maken. Wellicht was onversierd steengoed en bijvoorbeeld witte faïence populairder in welgestelde kringen in tegenstelling tot uitbundiger gedecoreerd materiaal. Naast de grote steengoed kannen zijn in de beerput 97 drinkglazen gevonden. Het gaat hierbij vooral om vrij eenvoudige kleine roemers met grote noppen (gl-roe-9, afb. 21) en in mindere mate om kelkglazen à la façon de Venise. Tot het drinkgerie horen ook twee drinkkannen van witte Hollandse faïence (f-kan-2, afb. 19).

Afb. 20 Enkele kannen van het type s2-kan-55, waarvan één exemplaar nog voorzien is van een tinnen deksel.

Afb. 21 Enkele van de vele roemers met grote gladde noppen uit de put.

Zoals gezegd is het aardewerk dat in verband gebracht kan worden met de voedselbereiding in deze periode flink afgenomen. Het merendeel van de exemplaren betreft relatief grote gapen, die in deze

periode vaak wat platter en wijder zijn dan in de 16de eeuw (o.a. r-gra 59, r-gra-80 en r-gra-nn (catalogusnr. 9). Bakpannen en vetvangers ontbreken geheel en er is slechts één (witbakkende) steelpan aanwezig. Vermoedelijk is in deze periode een groter aandeel van het kookgerei, waaronder de bakpannen, van metaal. Tot het keukengerei behoren ook een lekschaal, een vergiet en enkele grote kommen van rood- en witbakkend aardewerk.

De functiecategorie sanitair is in deze periode iets afgenomen. Mogelijk hangt dit samen met het gebruik van tinnen pispotten. Opvallend zijn twee pispotten van Hollandse faïence van een type (f-pis-nn, catalogusnr. 10) dat tot op heden in 's-Hertogenbosch niet is aangetroffen.

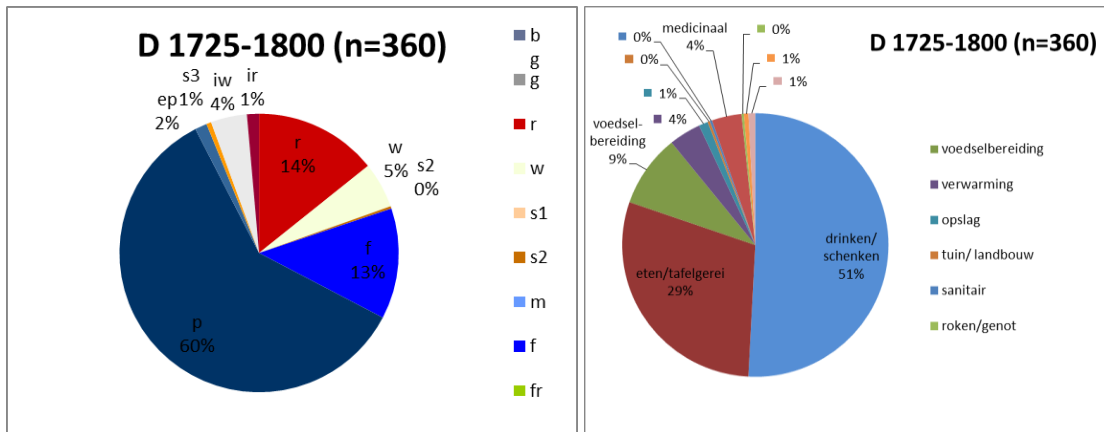
Periode D (ca. 1725-ca. 1800)

Periode D beslaat de periode vanaf ongeveer 1725 tot 1800. Over de begindatering is hiervoor al aangegeven dat dit vooral gebaseerd is op de pijpen en dat er geen duidelijk hiaat valt waar te nemen in de vulling. De periode 1675-1725 is weliswaar slecht vertegenwoordigd maar ontbreekt niet geheel. De einddatering is wederom gebaseerd op de datering van het aardewerk en het glas. In laag D bevindt zich onder andere glas dat nog in het laatste kwart van de 18de eeuw gedateerd kan worden. In de datering van de vondsten is geen hiaat waar te nemen tussen periode D en E maar in de gelaagdheid is wel een duidelijke grens aanwezig tussen beide periodes. Een beperkte schoonmaakactie of een kort hiaat in gebruik rond 1800 is daarom het meest waarschijnlijk. Mogelijk kan dit samenhangen met de verkoping in 1808 toen het huis blijkbaar leeg stond. Vulling D kan gekoppeld worden aan de vooraanstaande familie Hubert die het complex in de 18de eeuw in haar bezit had. Vermoedelijk woonden ze hier en werd een deel van het complex door hen verhuurd als statenlogement.

In laag D zijn in totaal 360 stuks aardewerk aangetroffen (afb. 22). Het percentage roodbakkerd aardewerk is nog verder afgenomen (14%) (afb. 23). Dit wordt deels veroorzaakt door het grote aantal voorwerpen van porselein (60%), maar ook zonder porselein neemt het percentage roodbakkerd aardewerk af. Faïence neemt met 13% de derde plaats in. Het percentage steengoed is vrijwel te verwaarlozen. Tenslotte komen in deze periode enkele kleinere groepen industriële ceramiek op (industriële wit, industrieel rood, industrieel steengoed en Europees porselein die samen 8% uitmaken. Het meeste aardewerk (80%) kan worden toegeschreven aan de functiecategorieën drinken/schenken en eet-/tafelgerei (afb. 24). Slechts 9% van het aardewerk heeft te maken met voedselbereiding. Het gaat vooral om grote platte grappen (r-gra-12, 46, en 48), enkele steelpotten en een kachelpan. Verder behoren enkele grote kommen en een vergiet tot het keukengerei. Vermoedelijk was in deze periode het meeste kookgerei van metaal.

Afb. 22. Overzicht van het aardewerk uit de beervulling van periode D (foto G. de Graaf).

Afb. 23 Verhouding tussen de baksels van het aardewerk uit periode D.

Afb. 24 Verhouding tussen de functiecategorieën van het aardewerk uit periode D.

Het merendeel van de aardewerkexemplaren (51%) betreft drink- en schenkgerei. Dit wordt vooral bepaald door 102 drinkkopjes en 76 schoteltjes. Verder zijn twee theepotten aanwezig. Al deze vormen hangen samen met de consumptie van thee of koffie en in geringe mate chocolade. Aardewerk dat met de consumptie van wijn, bier of sterke drank samenhangt ontbreekt vrijwel geheel. Alleen een kan van witbakkend aardewerk kan hiervoor zijn gebruikt. 92 drinkkopjes zijn van Chinees porselein, daarnaast komen enkele exemplaren van Europees porselein, industrieel wit aardewerk en Hollandse faience voor. De porseleinen kopjes zijn voornamelijk van het type p-kop-1 (63 stuks) en in mindere mate p-kop- 4, 5, 8 en 9. Een deel heeft een bruine buitenzijde (capucijnerwaar) en slechts vier stuks hebben een versiering in bovenglazuur rood, goud of zwart. De schoteltjes vormen voor een deel een set met de kopjes maar er komen ook veel eenlingen voor (afb. 25). Enkele voorstellingen komen meerdere keren voor, maar er lijkt niet duidelijk sprake te zijn van grote serviezen van dezelfde koppen en schotels. Chinees porseleinen kopjes en schoteltjes komen in 18de-eeuwse vondstcomplexen in 's-Hertogenbosch regelmatig voor maar nooit in dergelijke grote aantallen en hoge percentages. Voor koffie en thee werden dezelfde soort kopjes gebruikt alleen waren koffiekopjes gemiddeld iets groter. Van een afzonderlijk kopje is echter niet te bepalen of het een koffie- of theekopje betreft.²² Eén kop is relatief hoog en cilindrisch en voorzien van een oor (catalogusnr. 11). Dergelijke koppen worden in bestellijsten van de VOC aangeduid als chocolade koppen.²³ Twee porseleinen kommen met een randdiameter van 15 à 16 cm zijn waarschijnlijk speelkommen om bij het theedrinken de theekopjes in af te spoelen.

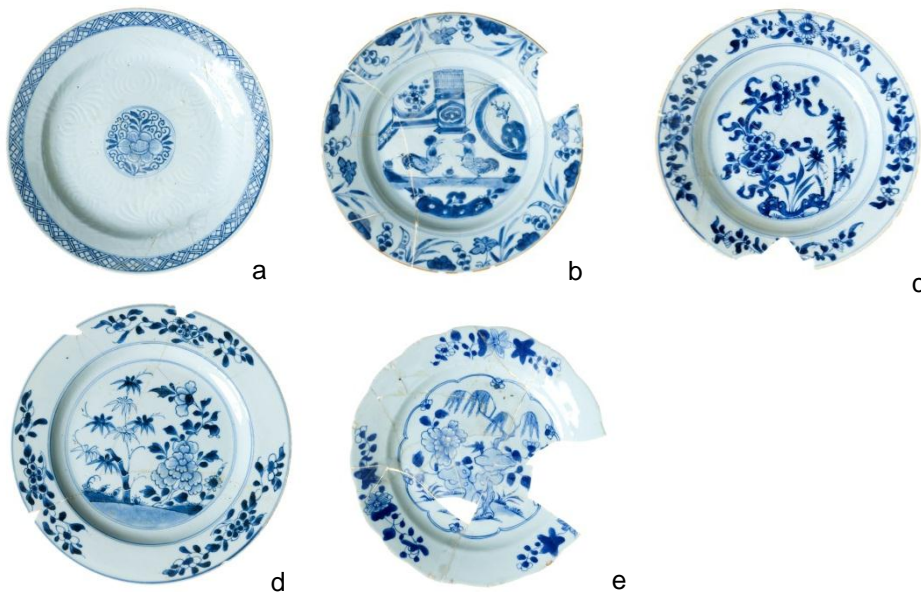
Afb. 25 Enkele koppen en schotels van Chinees porselein. Er komen wel sets van bij elkaar horende koppen en schotels voor maar relatief weinig met dezelfde versiering (foto G. de Graaf).

Het eetgerei neemt met 29% de tweede plaats in bij de functiecategorieën het betreft merendeels eetborden. In deze periode werd het dekken van tafels met serviezen, waarbij ieder zijn eigen bord had, algemener. Dit uit zich in het grote aantal eetborden in verhouding tot de eetkommen en dienborden. De eetborden zijn van Chinees porselein (44 stuks), faience (29 stuks) en industrieel wit aardewerk (10 stuks). De Chinese borden vormen diverse serviezen, waarbij van één servies 17 borden zijn teruggevonden (afb. 26 en 27). Dit is erg bijzonder aangezien porseleinen eetborden in archeologische context zelden in grote aantallen voorkomen en zeker niet zoveel van hetzelfde servies. Ook van andere serviezen zijn in het Keizershof meerdere exemplaren aangetroffen. Wellicht

stonden soms borden van meer verschillende serviezen op tafel. Het aantreffen van zoveel porseleinen borden van meerdere serviezen duidt zeker op enige welstand. Hiermee in contrast staan de borden van Hollandse faïence waarbij het merendeels gaat om erg grove, slordig geschilderde exemplaren (vnl. f-bor-3 en f-bor-5). Het zou hier om eetgerei van het personeel kunnen gaan. Hetzelfde geldt wellicht ook voor enkele borden van roodbakkerd aardewerk waaronder één groot Nederrijns bord. Vermeldenswaard is nog een juskom van industrieel steengoed in de vorm van enkele elkaar overlappende koolbladeren (catalogusnr. 12). Deze zal vermoedelijk wel op de rijkere tafel hebben gestaan.

Afb 26 Een aantal porseleinen eetborden uit periode D (foto G. de Graaf).

Afb. 27 Vijf van de meest voorkomende voorstellingen op de aangetroffen eetborden. Van de voorstellingen zijn respectievelijk 17, 6, 3, 3, en 2 exemplaren aangetroffen (foto G. de Graaf).

De functies 'verwarming' en 'medicinaal' zijn relatief goed vertegenwoordigd in de put (elk 4%). Bij verwarming gaat het om één komfoor en dertien vierkante testjes van roodbakkerd aardewerk. De categorie 'medicinaal' wordt geheel bepaald door dertien zalfpotten, voornamelijk van faïence. Drie voorwerpen uit deze periode zijn nog het vermelden waard. Het betreft een kwispedoor van Hollandse faïence (f-kwi-2? Catalogusnr. 13) en twee delen van een inktstel. Het inktstel bestaat uit een inktpot en een zandstrooier van groen geglaazuurd witbakkerd aardewerk, versierd met kleine kerfsneetjes. Helaas zijn ze te fragmentair om de exacte vorm te reconstrueren.²⁴

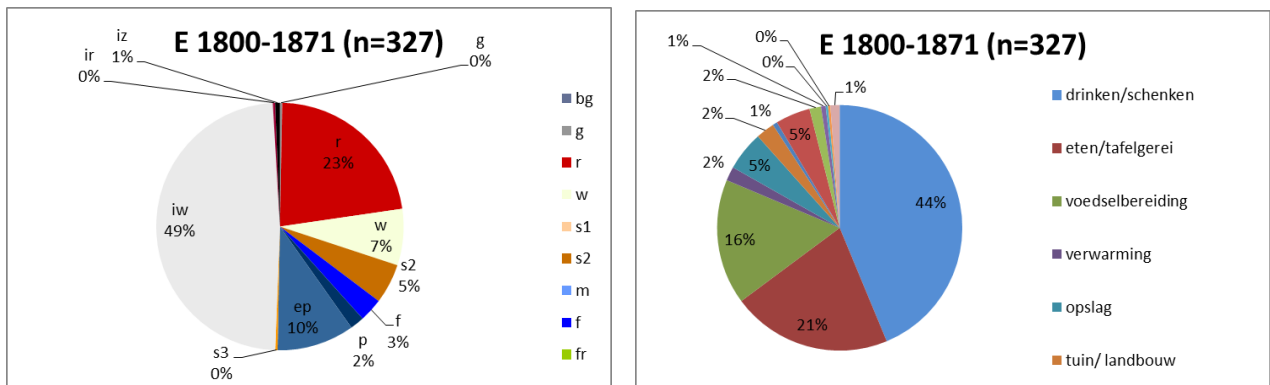
Periode E (ca. 1800-1871)

Periode E beslaat de periode vanaf ongeveer 1800 tot 1871. Tussen de vorige en deze periode is geen duidelijk scheiding te zien in het vondstmateriaal. Het jaartal 1800 is daarom een benadering. Wellicht komt het jaartal 1808 van de verkoping van het complex in aanmerking voor de overgang

tussen beide periodes. De einddatering is het jaar van de sloop van het complex (1871). Op basis van de jongste merken op het aardewerk die rond 1870 liggen kan geconcludeerd worden dat de beerput tot het laatst is gebruikt. Vermoedelijk kende het Keizershof in de 19de eeuw geen vooraanstaande bewoners meer. In ieder geval zijn daar noch historisch, noch in het aardewerk aanwijzingen voor. In de 19de eeuw was het complex in ieder geval een tijd lang ingericht als marechaussee kazerne.

Afb. 28 Overzicht van het aardewerk uit de beervulling van periode E (foto G. de Graaf).

Afb. 29 Verhouding tussen de baksels van het aardewerk uit periode E.

Afb. 30 Verhouding tussen de functiecategorieën van het aardewerk uit periode E.

De 19de-eeuwse laag bevat 327 stuks aardewerk waarvan bijna de helft van industrieel wit aardewerk (afb. 28 en 29). De fabrieken in Engeland en Maastricht nemen vanaf het eind van de 18de eeuw een steeds groter marktaandeel van met name het drink- en tafelgerei in beslag. Dit gaat ten koste van het Chinese porselein en de faïence die in deze periode in de beerput samen nog maar 5% van het aardewerkspectrum uitmaken. Keukengerei was nog deels van rood- en witbakkend aardewerk, maar vermoedelijk voor een belangrijk deel ook van metaal. Hierbij valt het grote aantal deksels op: 23 stuks tegenover totaal 15 grappen, kachelpannen en steelpannen. Het aandeel zwartgoed onder het roodbakkend aardewerk is vrij hoog. Het gaat hierbij onder meer om steelpannetjes en kommen maar bijvoorbeeld ook om een eierdop en een vogelfluitje. Het steengoed wordt vrijwel uitsluitend vertegenwoordigd door mineraalwaterflessen. Het eetgerei (21% van het totaal) bestaat nog steeds merendeels uit eetborden. Opvallend is de toename van eetkommen vergeleken met de 18de-eeuwse

laag. Het drinkgerei bestaat wederom voor het grootste deel uit thee- en/of koffiekopjes en schoteltjes. Ondanks het feit dat industrieel wit aardewerk de markt beheerst en verschillende baksels langzamerhand van de markt verdwijnen, is het aantal verschillende bakselgroepen groter dan in de voorgaande periodes. Tot de minder vaak voorkomende baksels horen voorwerpen uit Marburg (Duitsland) en Bunzlau (Polen). Het aardewerk uit Marburg betreft een kom die is voorzien van een rode glazuur en groene, witte en bruine bloemmotieven. Het steengoed uit Bunzlau wordt vertegenwoordigd door een deksel en een (pudding?)vorm die zijn voorzien van een dekkende bruine engobe en zoutglazuur.

Interpretatie

Eén van de vragen die bij beerputonderzoek vaak gesteld worden is in hoeverre de status van de bewoners herkenbaar is in het aardewerkspectrum. Omdat we hier te maken hebben met een historisch bekende hoge status kan de inhoud van de beerput enige aanknopingspunten bieden maar laat het ook zien welke kanttekeningen geplaatst kunnen worden bij de interpretatie van de vondsten. Zo is het belangrijk om te beseffen dat slechts een beperkt deel van het huisraad in de put terecht is gekomen. Een deel van het afgedankte aardewerk werd afgevoerd of kwam in andere beerputten of in de Binnendieze terecht. Een deel van het overige afval werd überhaupt niet weggegooid maar gerecycled. Daarnaast hebben we te maken met meerdere groepen bewoners en gebruikers van de put. Het is niet ondenkbeeldig dat het personeel voor een deel gebruik maakte van ander aardewerk dan de heer des huizes. Tenslotte is het lastig om op basis van één bijzonder stuk uitspraken te doen over status. Bijzonder stukken kunnen altijd via overerving, als geschenk, via de tweedehands markt of zelfs door roof of diefstal in een huishouden terecht zijn gekomen. Vooral het feit dat we bij het Keizershof beschikken over een groot aantal voorwerpen maakt het mogelijk de toevalsfactor voor een groot deel weg te filteren.

Wat betreft de status van de bewoners kunnen drie periodes tegen elkaar worden afgezet: periode B (1526-1575), periode C (1600-1675) en periode D (1725-1800). Periode A valt bij de vergelijking af vanwege het geringe aantal objecten. Periode E valt af omdat we uit deze periode uit historische bronnen te weinig gegevens hebben over de status van de gebruikers.

In de aardewerkcomplexen uit de drie periodes lijkt een aantal zaken samen te hangen met de status van de gebruikers. Het gaat daarbij in de eerste plaats om voorwerpen die met eten en drinken in verband gebracht kunnen worden aangezien de heer des huizes hiermee zijn rijkdom maar bijvoorbeeld ook zijn sociale contacten kan uiten. Het aandeel luxe aardewerk binnen het tafelgerei heeft invloed op de verhouding tussen zowel de baksels als de functiecategorieën. In de 16de-eeuwse laag (periode B) is het percentage aardewerken eet- en drinkgerei relatief laag. Hieruit kan mogelijk worden afgeleid dat hiervoor vooral gebruik werd gemaakt van zilver of tin. Dit wordt bevestigd door de vondst van een tinnen papkom en een tinnen teljoor. Deze stukken zijn onderdeel van een tinnen servies en zijn mogelijk per ongeluk in de put beland. Alleen het tafelgerei van vroege Zuid Nederlandse majolica zijn mogelijk exclusief genoeg om als statusindicator te kunnen dienen, maar hiervan zijn slechts twee stukken aangetroffen. In de 17de-eeuwse laag (laag C) is het aandeel tafelgerei toegenomen. Dit wordt in de eerste plaats veroorzaakt door de aanwezigheid van een groot aantal plooischotels van Franse faïence. Blijkbaar was deze soort keramiek, in ieder geval in 's-Hertogenbosch, bijzonder genoeg om hiermee zijn status te tonen. Ook over het kraakporselein kan hetzelfde gezegd worden hoewel daarvan maar drie stukken zijn gevonden. In de 18de-eeuwse laag neemt het percentage drink- en eetgerei nog verder toe. In deze periode stond voornamelijk Chinees porselein op tafel en in mindere mate industrieel aardewerk en Europees porselein. Hoewel deze keramiek in de 18de eeuw relatief goedkoop is en veel lagen van de bevolking zich dit kunnen veroorloven, kunnen de grote aantallen en de aanwezigheid van serviezen toch als statusindicator worden beschouwd. In deze periode neemt het percentage kookgerei verder af, hetgeen wederom waarschijnlijk samenhangt met de toename van metalen keukengerei. Dit is overigens een ontwikkeling die zich in de 19de eeuw lijkt voort te zetten.

Een tweede statusindicator heeft eveneens met eten en drinken te maken. Het gaat daarbij vooral om aanwijzingen dat het huishouden was toegerust op het ontvangen van veel gasten en het kunnen bereiden en serveren van grote hoeveelheden drank en voedsel. In de 16de-eeuwse laag valt op dat zich onder het kookgerei, met name bij de grappen, relatief veel erg grote exemplaren bevinden. Deze waren nodig om voor grote groepen mensen te koken. Het kan dan gaan om veel gasten tijdens grote banketten maar ook om het koken voor een groot huishouden, inclusief personeel. In deze periode vinden we met name bij het steengoed meerdere kannen van hetzelfde type die beschouwd kunnen

worden als serviezen. Hoewel het steengoed niet per se op status duidt wijzen de serviezen wel op een groot huishouden of veel gasten. In de 17de-eeuwse laag zien we een vergelijkbaar verschijnsel. Ook in deze periode zijn nog relatief grote grappen in gebruik. Ook in deze laag zijn serviezen aanwezig van meerdere steengoed kannen. In dit geval zijn het grotere typen kannen die wellicht vooral als schenkgerei hebben gediend. De opvallendste groep in de 17de eeuw wordt echter gevormd door de 22 Franse plooischotels die vooral voor het opdienen of presenteren van voedsel gediend zullen hebben en waarmee dus grote hoeveelheden voedsel op tafel gezet konden worden. In de 18de eeuw veranderen de tafelgewoontes door de opkomst van eetserviezen. Dit werd het eerst algemeen bij de elite. De verschillende eetserviezen van Chinees porselein in de 18de-eeuwse laag zijn hiervan een uiting. Ook het hebben van grote aantallen vooral Chinese thee- en/of koffiekoppen en schotels kan duiden op grote aantallen gasten die bij theepartijen bediend moesten kunnen worden.

Een derde indicator van status vinden we vooral in de 16de-eeuwse laag. We vinden in deze periode relatief veel voorwerpen die voorzien zijn van wapenschilden, deviezen of initialen. Het meest opvallende stuk is de pronkbokaal uit Siegburg met het alliantiewapen van Floris van Egmond en Margaretha van Bergen. Daarnaast is ook een kachelofentegel gevonden met het wapenschild van de hertog van Gullik (afb. 31) en een kachelofentegel met het woord 'JAMAIS'.²⁵ Dit laatste vormt mogelijk een onderdeel van een wapenspreuk. 'Jamais' komt onder andere voor in het devies van de familie van Brederode en de familie van Beresteyn. Van de initialen WVB op een trechterbeker is niet bekend op wie ze betrekking hebben. Het enige wapenschild dat aan een historisch bekende bewoner van het Keizershof kan worden toegeschreven is dat van Hendrick van Deventer en zijn vrouw Catharina van den Kerckhoff op het oor van een tinnen papkom. Hendrick van Deventer was een koopman uit een vooraanstaande en rijke familie. Hij was aanvankelijk niet van adel maar verkeerde wel in adellijke kringen. Wellicht was het voor hem van belang om dat naar buiten te brengen en dat deed hij onder meer door het tonen van wapenschilden, initialen en deviezen van zijn relaties op onder meer aardewerk, kleding en kachelofens. Mogelijk waren er ook andere elementen in zijn interieur die voorzien waren van dergelijke symbolen.

Afb. 31 Kachelofentegel met het wapenschild van de Hertog van Gullik (foto G. de Graaf).

Een laatste aspect dat in sommige gevallen als statusindicator beschouwd kan worden is het voorkomen van tinnen voorwerpen in een put. Tin was waardevol genoeg om als het werd afgedankt gerecycled te worden. Het aantreffen van tin in een beerput duidt in de meeste gevallen dan ook om een ongeluk. Zelfs bij aardewerk met tinnen deksels zien we dat, als de kan of beker kapot was gevallen, de deksel werd verwijderd om naar de tingieter te brengen. Dit is onder meer te zien bij enkele steengoed drinkkannen uit de 16de-eeuwse laag waarbij in alle gevallen de tinnen deksel is verwijderd, soms samen met een deel van het oor. In de beerput van het Keizershof zijn echter ook diverse stukken tin tevoorschijn gekomen waarbij het de vraag is of ze niet uit gemakzucht zijn weggegooid waarbij de waarde van het tin niet de moeite waard werd geacht. Vooral twee steengoed kannen waarbij men de tinnen deksel niet heeft afgebroken zouden hierop kunnen wijzen. Het blijft

echter onzeker of dit daadwerkelijk een aanwijzing is voor status. Zelfs als de tinopbrengst voor de heer niet van belang was dan kan het voor het personeel nog wel interessant zijn geweest.

Naast de veranderingen in het aardewerkgebruik, die specifiek aan hoge status zijn te koppelen, zijn ook algemene tendensen waarneembaar. Wat betreft het drinkgerei valt op dat vaatwerk voor de consumptie van bier en in minder mate ook wijn in de 16de eeuw nog gedeeltelijk bestaan uit aardewerk, vooral steengoed kannen en bekens. Glaswerk lijkt in deze periode nog vooral voor wijn gebruikt te zijn. In de 17de eeuw wordt glas nog algemener en wordt aardewerk vooral gebruikt om uit te schenken. In de 18de eeuw wordt voor bier en wijn, inclusief het schenken vooral glas gebruikt maar komt wel op grote schaal keramiek voor, voor het drinken van koffie en thee.

Het tafelgerei verandert eveneens. In de 16de eeuw zijn eetkommen in de meerderheid tegenover een beperkt aandeel grote dienborden. In de 17de eeuw neemt het aandeel eetkommen sterk af en bestaat het tafelgerei vooral uit grote dienborden en (plooi)schotels. In de 18de eeuw vindt de opkomst van eetserviezen plaats waarbij van borden wordt gegeten. Ook specifieke vormen van dienschalen zoals een juskom doen in deze tijd hun intrede.

In het keukengerei vindt de verandering vooral plaats in de opkomst van metalen kookgerei. Het is in alle periodes onduidelijk hoe groot het aandeel metalen vaatwerk in de keuken is, maar gezien de vondsten in de verschillende lagen van de beerput lijkt het belang van aardewerk in de keuken geleidelijk af te nemen. In de 16de eeuw betreft het voornamelijk graven en een gering aandeel steel- en bakpannen. Het aandeel bak- en steelpannen is aanmerkelijk lager dan gemiddeld in 's-Hertogenbosch hetgeen verklaard kan worden door het feit dat bakpannen eerder in metaal worden vervaardigd dan graven.²⁶ Wel komen in deze periode nog grote aardewerken vetvangers voor. In de 17de eeuw ontbreken bakpannen en vetvangers volledig en is nog maar één steelpan aanwezig. Door gebrek aan referentiemateriaal is niet duidelijk hoe dit zich verhoudt tot vondsten elders in 's-Hertogenbosch maar het lijkt aannemelijk dat deze vormen dan voornamelijk van metaal gemaakt worden. In de 18de-eeuwse laag is het aandeel graven ten opzichte van het overige keukengerei nog verder afgenomen waaruit opgemaakt worden dat een nog groter aandeel van het kookgerei van metaal was.

Conclusies

De beerput van het Keizershof geeft een goede indruk van het gebruik van aardewerk in een huishouden met hoge status in de periode tussen ca. 1500 en 1800. In deze periode zien we een toename van het aandeel aardewerk in het representatieve tafelgerei en drinkgerei. Daarnaast lijkt een ontwikkeling zichtbaar in het keukengerei waarbij metaal steeds belangrijker lijkt te worden. Over metalen eet- en drinkgerei zijn moeilijk uitspraken te doen, maar dit lijkt relatief in belang af te nemen. Een goede indicator is het voorkomen van serviezen of een groot aantal exemplaren met dezelfde functie. Deze duiden op grote huishoudens die zijn toegerust op het ontvangen van veel gasten. Ook groot formaat keukengerei kan daarvoor een aanwijzing zijn. Luxe aardewerk en aardewerk dat op bestelling is gemaakt kan een aanwijzing zijn voor een hoge status maar dan vooral als het om meerdere exemplaren gaat of in combinatie met andere aanwijzingen wordt gevonden. Bij het Keizershof is door de vele kenmerken voor hoge status het beeld heel duidelijk maar in afzonderlijke gevallen zal het veel moeilijker zijn om status te herkennen. Daarbij is het vooral van belang dat er goed lokaal en regionaal referentiemateriaal wordt verzameld door het inventariseren en kwantificeren van beerputinhoud. Het beeld kan daardoor steeds meer worden verfijnd maar door de vele factoren die een rol spelen bij het tot stand komen van een vondstcomplex zal het altijd moeilijk blijven om betrouwbare uitspraken te doen.

Literatuur

Bartels, M., 1999: *Steden in scherven; Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)/ Cities in sherds; Finds from cesspits in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*. Zwolle/Amersfoort.

Bitter, P., 2009: Voor het gemak. Beerputten en afvalverwerking in Alkmaar. *Westerheem* 58. 56-71.

Boekwilt, H., 2012: Het misgelopen gerecht in het Keizershof. In: R. van Genabeek, E. Nijhof, F. Schipper en J. Treling (red.) *Putten uit het Bossche verleden. Vriendenbundel voor Hans Janssen ter gelegenheid van zijn afscheid als stadsarcheoloog van 's-Hertogenbosch*. 's-Hertogenbosch/Alphen aan de Maas. 74-85.

Bruijn, M. de, 2001: *De eerste Bossche generaties van het geslacht Van Deventer*. Utrecht (Intern rapport BAM nr. 92.).

Drunen, A. van, 2006: *'s-Hertogenbosch van straat tot stroom*. Zwolle.

Gangelen, H. van, 1993: Working with the Groningen Model for Presenting Post-Medieval Ceramics from Closed Assemblages. In: H. Clevis en J. Thijssen (red.) *Assembled Articles 1*. Symposium on Medieval and Post-Medieval Ceramics Nijmegen 2 and 3 september 1993. Zwolle.

Hupperetz, W., 1994: *Ceramië uit een beerput van de herberg de Drie Mooren te Breda (1661-1663)* Amersfoort (Corpus Middeleeuws Aardewerk 9).

Hupperetz, W., 2010: Micro history, archaeology and the study of housing culture. Some thoughts on archaeological and historical data from a cesspit in 17th-century Breda. In: K. de Groote, D. Tys & M. Pieters (red.) *Exchanging Medieval Material Culture. Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe*. Brussel, 279-283.

Janssen, H., 2007: Een bokaal uit Siegburg. Voor Floris van Egmond en Margaretha van Bergen. *Vormen uit Vuur 198*. 19-25.

Jörg, C.J.A., 1986: *The Geldermalsen. History and Porcelain*. Groningen.

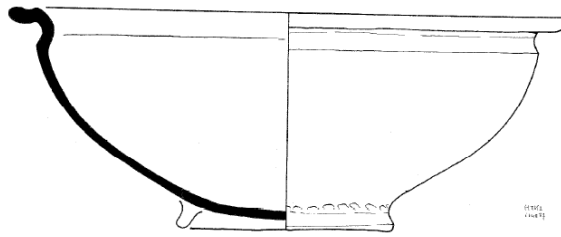
Laan, C., 2003: *Drank & Drinkgerei. Een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek naar de alledaagse drinkcultuur van de 18de-eeuwse Hollanders*. Amsterdam.

Maclot, P., 1988: De afvoer van het vast afval en van de gebruikswaters binnen het traditionele Antwerpse woonhuis (1500-1800). In: P. Maclot en W. Pottier (red.) *'N propere tijd!? (On)leefbaar Antwerpen thuis en op straat (1500-1800)*. Antwerpen. 121-152.

Oosten, R. en E. Bult, 2012: Het laatmiddeleeuwse bakpannenraadsel: voer voor archeozoölogen?. In R. van Genabeek, E. Nijhof, F. Schipper en J. Treling (red.) *Putten uit het Bossche verleden. Vriendenbundel voor Hans Janssen ter gelegenheid van zijn afscheid als stadsarcheoloog van 's-Hertogenbosch*. 's-Hertogenbosch/Alphen aan de Maas. 234-249.

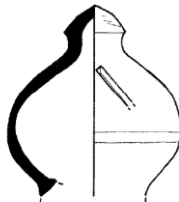
Sasse van Ysselt, A.F.O. van, 1910: De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroegere eeuwen. (3 delen) 's-Hertogenbosch.

Schütte, S., 1986: Brunnen und Kloaken auf städtischen Grundstücken des 12. und 13 Jahrhunderts. In: Steuer, H., (red.), *Zur Lebensweise in der Stadt um 1200. Ergebnisse der Mittelalterarchäologie*. Köln. 237-255.

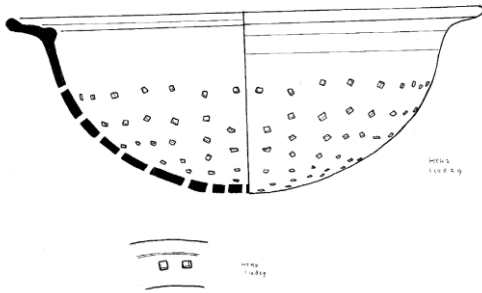
1

1. HTKZ IX-183-1932.5, i14237
2. **g-kom-1?**
- 3a. 1475-1526 (complex)
- 3b. 1450-1500 (object)
- 3c. 1492-1526 (depositie)
- 4a. 31,0/ 12,0
- 4b. grote conische kom op standring met lichte insnoering onder de rand, vlak uitstaande afgeronde rand
- 5a. grijsbakkend
- 5b.
- 5c.
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. kom
- 8.
- 9.

2

1. HTKZ IX-0-1940.1 i14092
2. **g-spa-nn**
- 3a. 1475-1526 (complex)
- 3b. 1450-1500 (object)
- 3c. 1492-1526 (depositie)
- 4a.
- 4b. bolle spaarpot, vermoedelijk op hoge standvoet, met puntig afgewerkte knop
- 5a. grijsbakkend
- 5b.
- 5c.
- 6a. onbekend
- 6b. puntig afgewerkte knop
- 6c.
7. spaarpot
- 8.
- 9.

3

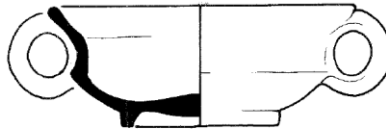
1. HTKZ IX-183-1926.6, i12829
2. **r-ver-nn**
- 3a. 1500-1600 (complex)
- 3b. 1500-1600 (object)
- 3c. 1526-1600 (depositie)
- 4a. 28,1/ 10,6
- 4b. half bolvormige vergiet met bolle bodem en vlak uitstaande, hoekig afgewerkte rand
- 5a. roodbakkend
- 5b. dekkend loodglazuur
- 5c.
- 6a. geen (bolle bodem)
- 6b.
- 6c.
7. vergiet
- 8.
- 9.

4

1. HTKZ IX-0-1843.44, i17269
2. **m-bor-nn**
- 3a. 1500-1600 (complex)
- 3b. 1500-1550? (object)

- 3c. 1526-1600 (depositie)
- 4a. 17,4/ 3,9
- 4b. klein diep bordje met opgebolde spiegel, op dunne standring, vlag en rand schuin uitstaand, rand onverdikt en afgerond
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde verontreinigd loodglazuur
- 5c. polychrome beschildering: op spiegel buste van man in 16de-eeuwse kledij en letters IACP en TA, rond spiegel en op vlag banden met zigzaglijnen en kabels
- 6a. smalle standring
- 6b.
- 6c.
- 7. bord
- 8. Zuidelijke Nederlanden
- 9.

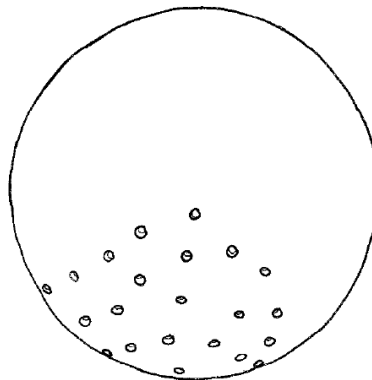
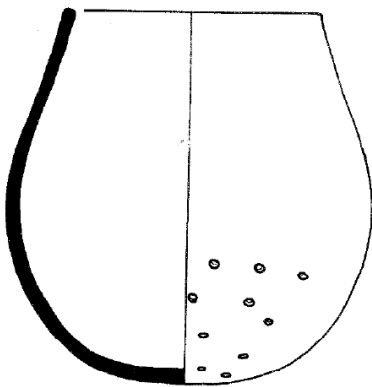
5

- 1. HTKZ IX-0-1846.1, i14158
- 2. **m-kom-nr**
- 3a. 1500-1600 (complex)
- 3b. 1500-1550? (object)
- 3c. 1526-1600 (depositie)
- 4a. 11,8/4,7
- 4b. kleine diepe kom op standring met knik op overgang spiegel-vlag en op overgang vlag-rand, onverdikte rand, twee verticale bandoren.
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde verontreinigd loodglazuur
- 5c. polychrome beschildering: op spiegel buste van man in 16de eeuwse kledij op vlag banden met zigzaglijnen en kabels
- 6a. standring
- 6b. twee verticale bandoren
- 6c.
- 7. kom
- 8. Zuidelijke Nederlanden
- 9.

6

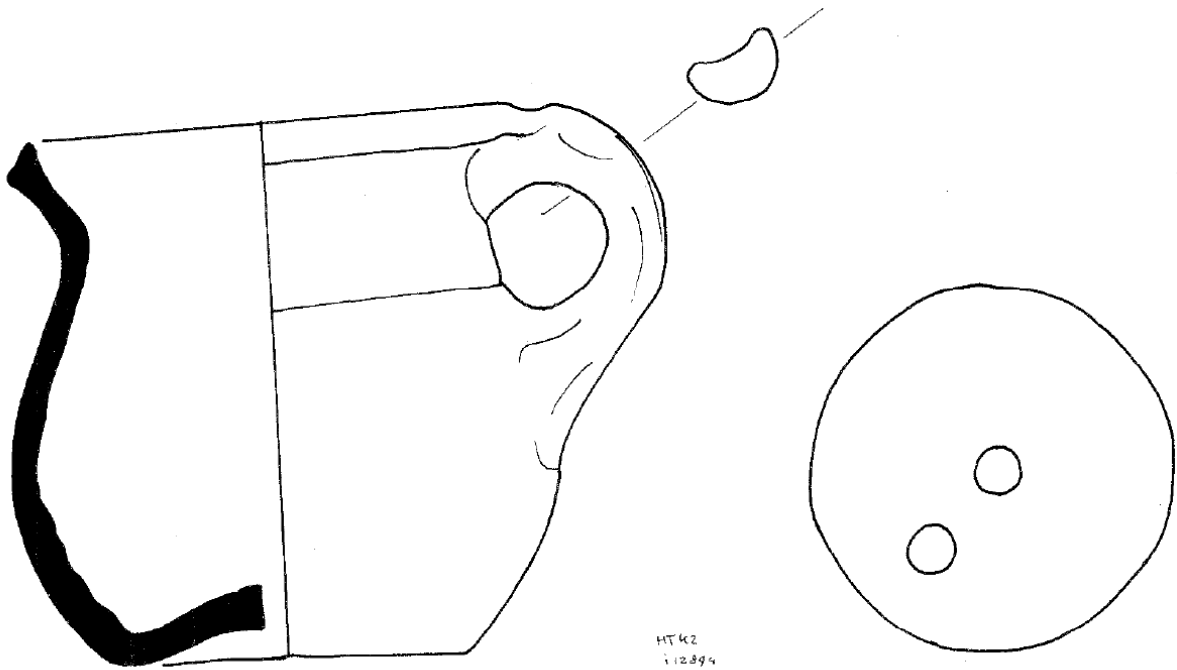
1. HTKZ IX-182-1937.105, i13588
2. **s2-tre-nr** en **s2-dek-nr**
- 3a. 1500-1600 (complex)
- 3b. 1500 (object)
- 3c. 1526-1600 (depositie)
- 4a. 16,8/ 33,7 (zonder deksel); 9,5 (diameter deksel)
- 4b. grote hoge trechterbeker op afgeronde uitgeknepen standring, met relatief dikke buik, trechter iets naar binnen gebogen, gevormd oor aangezet op trechter en buik. Afgeplat bolle deksel met verticale onverdikte rand en gevormde knop.
- 5a. wit steengoed
- 5b. zoutglazuur
- 5c. op buik uitgesneden decoratie van ranken en bloemen en wapenschild; op trechter uitgesneden decoratie van bladmotieven, op deksel met ronde guts aangebrachte 'schubben' en accanthus bladeren overgaand in knop
- 6a. afgeronde geknepen standring
- 6b. gevormd worstoor; deksel met gevormde knop
- 6c.
7. trechterbeker/bokaal
8. Siegburg
9. Janssen 2007

HTKZ
IX-182-1937.83

7

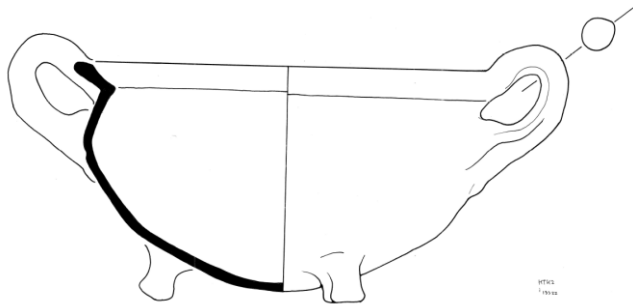
1. HTKZ IX-182-1937.83, i14078
2. **r-nn-nn**
- 3a. 1500-1600 (complex)
- 3b. 1500-1600 (object)
- 3c. 1526-1600 (depositie)
- 4a. 7,4 (rand)/11,0
- 4b. buidelvormige pot met iets gesloten potlichaam en afgeronde onverdikte rand, gaatjes in helft van onderzijde van de pot
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c.
- 6a. geen (bolle bodem)
- 6b.
- 6c.
7. filter?
- 8.
- 9.

8

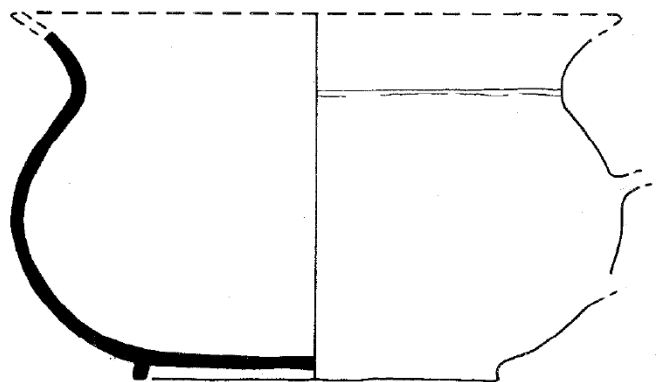
1. HTKZ IX-0-1942.4, i12894
2. **r-pot?-nn**
- 3a. 1500-1600 (complex)
- 3b. 1500-1600 (object)
- 3c. 1526-1600 (depositie)
- 4a. 13,1 (rand)/13,4
- 4b. pot met gedrongen peervormig lichaam, bodem met iets holle ziel, iets uitstaande verdikte dakvormig afgewerkte rand, één verticaal bandoor, twee gaten in bodem
- 5a. roodbakkend
- 5b. dekkend loodglazuur
- 5c.
- 6a. ziel

- 6b. één verticaal bandoor
- 6c.
- 7. pot
- 8.
- 9.

9

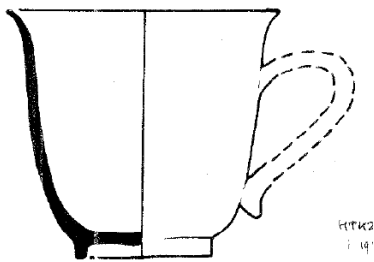
- 1. HTKZ IX-183-1934.22, i13322
- 2. **r-gra-nr**
- 3a. 1600-1700 (complex)
- 3b. 1600-1650 (object)
- 3c. 1625-1700 (depositie)
- 4a. 26,6/14,8
- 4b. gedrongen, iets gesloten twee-orige grape, schuin uitstaande, verdikte, aan bovenzijde afgeplatte rand
- 5a. roodbakkend
- 5b. dekkend loodglazuur
- 5c.
- 6a. drie pootjes
- 6b. twee verticale worstoren
- 6c.
- 7. twee-orige grape
- 8.
- 9.

10

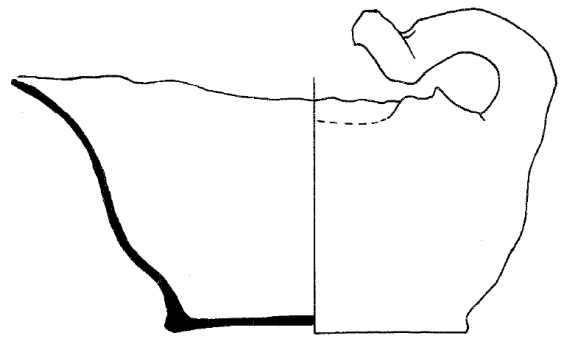
- 1. HTKZ IX-183-1906.75, i14662
- 2. **f-pis-nr**
- 3a. 1600-1700 (complex)

- 3b. 1650-1700 (object)
- 3c. 1625-1700 (depositie)
- 4a.
- 4b. gedrongen pispot met bolle buik op standring, schuin uitstaande, onverdikte, afgeronde rand, één verticaal oor.
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. binnen- en buitenzijde tinglazuur
- 5c. op buik blauwe beschildering van landschap met Chineesjes, bloemmotieven op binnen- en buitenzijde van de rand
- 6a. standring
- 6b. verticaal oor (ontbreekt)
- 6c.
- 7. pispot
- 8. Nederlanden
- 9.

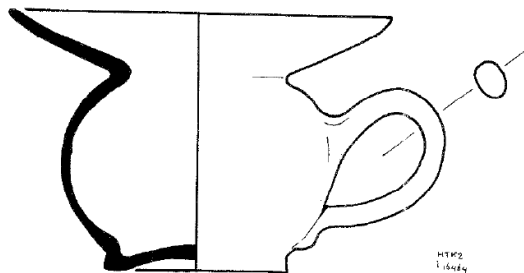
11

- 1. HTKZ IX-183-1934.118, i25755
- 2. p-kop-nn
- 3a. 1700-1800 (complex)
- 3b. 1725-1775 (object)
- 3c. 1725-1800 (depositie)
- 4a. 7,5/ 7,3
- 4b. vrij cillindrische, iets conische kop op standring met één verticaal gevormd oor, afgeronde onverdikte rand
- 5a. Chinees porselein
- 5b. veldspaatglazuur
- 5c. beschildering in onderglazuur blauw: pioenroos en andere bloemen, ruitjes aan buitenzijde rand
- 6a. standring
- 6b. verticaal gevormd oor (ontbreekt)
- 6c.
- 7. chocoladekop
- 8. China
- 9.

12

1. HTKZ IX-0-1838.18 i13456
2. s3-jus-nn
- 3a. 1700-1800 (complex)
- 3b. 1740-1780 (object)
- 3c. 1725-1800 (depositie)
- 4a. 8,6 (hoogte)
- 4b. in mal gevormde juskom in de van elkaar overlappende kool(?) bladeren, handvat in de vorm van stengel
- 5a. saltglazed stoneware
- 5b. zoutglazuur
- 5c. bladeren in reliëf
- 6a. 'standing'
- 6b. oor in de vorm van stengel, snob
- 6c.
7. juskom
8. Engeland
- 9.

13

1. HTKZ IX-183-1906.109, i16464
2. f-kwi-2?
- 3a. 1700-1800 (complex)
- 3b. 1700-1750 (object)
- 3c. 1725-1800 (depositie)
- 4a. 11,8/8,2
- 4b. kwispedoor met bol lichaam op standing, schuin uitstaande brede rand, verticaal worstoor op buik
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. binnen- en buitenzijde tinglazuur
- 5c. floraal motief op buik en bovenzijde rand

- 6a. standring
- 6b. één verticaal worstoor
- 6c.
- 7. kwispedor
- 8. Nederlanden
- 9.

Bijlage 1 Overzicht aardewerk beerput F200 per functie en vorm

functie	vorm	A	B	C	D	E	onduidelijk/ pspit	totaal
bouwen	kachelofentegel		2	1				3
	totaal		2	1				3
eten/tafelgerei	bord		6	10	92	39	4	151
	bord of zoutvat		1					1
	eierdop					2		2
	juskom				1	1		2
	kom (eten)		15	2	11	17		45
	kop eten		2					2
	lepel					1		1
	mostertpot?					1		1
	ploischotel			22				22
	schaal					5	1	6
	schepbeker			1				1
suiker?pot					3		3	
totaal			24	35	104	69	5	237
drinken/schenken	beker			1				1
	drinkbeker	2						2
	drinkschaal		1					1
	kan	2	30	23	2	8	3	68
	kom (drinken)					18	3	21
	spoeikom				2			2
	kop of theepot				1			1
	kop drinken			2	102	71		175
	schotel				76	42		118
	theepot				2	4		6
	trechterbeker		2				1	3
totaal	4	33	26	185	143	7	398	
handel/nijverheid/ad- ministratie	inktpot?				1			1
	spaarpot, spaarvarken	1				1		2
	spinsteen		1					1
	zandstrooier?				1			1
totaal	1	1		2	1		5	
medicinaal	zalfpot		1	5	13	15	4	38
	totaal		1	5	13	15	4	38
onbekend	onbekend		1	3	2	1	5	12
	pot onbekend		1			2		3
	pot of kan				1			1
	pot of pispot					1		1
	zuigflesje of spaarpot						1	1
totaal		2	3	3	4	6	18	
opslag	mineraalwaterfles					10		10
	pot opslag			1		3		4
	voorraadpot			2	4	4		10
	totaal			3	4	17		24
roken/genot	kwispedoor				1			1
	pijp					5		5
	totaal				1	5		6
sanitair	ondersteek			1				1
	pispot	4	13	5	1	2	1	26
	totaal	4	13	6	1	2	1	27
sier/ religie	beeld					1		1
	totaal					1		1
spelen/ ontspanning	fluitje					1		1
	knikker					1	2	3
	kop speelgoed						1	1
	totaal					2	3	5
tuin/ landbouw	bloempot				1	8	1	10
	gieter?		3					3
	spreeuwenpot		1					1
	totaal		4		1	8	1	14
verwarming	komfoor			1	1	1		3
	test		1	2	13	5	2	23
	totaal		1	3	14	6	2	26
	voedselbereiding	bakpan		5				
braadspit met oplegger						1		1
deksel			14	3	5	23	2	47
grape			46	27	10	2	3	88
grape, steelgrape			1	1				2
kachelpan					1	10		11
kom (voedselbereiding)		1	18	4	7	3	2	35
kom of pan					1	1		2
kop voedselbereiding				1				1
lekschaal				1		2		3
pot, tuitpot					1			1
pot voedselbereiding				2	1	6		9
steelpan			4	1	4	3	1	13
tuitpot				1		1		2
vergieter			8	1	2	1		12
vetvanger			3					3
vorm						1		1
totaal	1	100	41	32	54	8	236	
totaal	totaal per periode	10	181	123	360	327	37	1038

---

¹ Vanwege het aantal aangetroffen exemplaren is besloten om geen catalogus op te nemen bij dit artikel.

² De Bruijn 2001.

³ Van Sasse van Ysselt 1910, II, 5-6.

⁴ Van Sasse van Ysselt 1910, II, 8.

⁵ Van Sasse van Ysselt 1910, II, 12.

⁶ Van Sasse van Ysselt 1910, II, 20.

⁷ Boekwijt 2012.

⁸ Zie o.a. Bitter 2009.

⁹ Bartels 1999, 31-35.

¹⁰ Maclot 1988, 145.

¹¹ Schütte 1986, 239.

¹² Bitter 2009.

¹³ Van Drunen 2006, 34-35.

¹⁴ Hupperetz 2010.

¹⁵ De beerput van herberg de Drye Mooren was 1,2 x 1,2m groot en 1,5 m diep en had dus een inhoud van 2,16m³, zie Hupperetz 1994, 4. Dit is dus bijna 1/10 van de gemiddelde put in 's-Hertogenbosch!

¹⁶ Helaas is er nog geen landelijk gebruikt systeem van functiecategorieën voor aardewerk hoewel daar in het verleden wel diverse voorstellen voor zijn gedaan, zie bijvoorbeeld Van Gangelen 1993. Bij het onderzoek naar de beerput van het Keizershof zijn de volgende categorieën aangehouden: Drinken/schenken; eten/tafelgerei; voedselbereiding; verwarming; tuin/landbouw; sanitair; medicinaal; handel/nijverheid; bouwen en onbekend.

¹⁷ Van Oosten 2012, 238-242.

¹⁸ De kommen die aan voedselbereiding worden toegeschreven zijn o.a. van het type r-kom-2 (6), r-kom-40 (6) en r-kom-58 (3).

¹⁹ Janssen 2007.

²⁰ Met dank aan Nina Jaspers voor de determinatie van de Franse faience.

²¹ Vriendelijke mededeling Nina Jaspers

²² Laan 2003, 79-83.

²³ Jörg 1986, 68-69.

²⁴ In de literatuur heb ik geen parallellen kunnen vinden.

²⁵ Met dank aan Martien Veekens, Anton Schuttelaars en Ton Wetzter (allen Brabant Historisch Informatiecentrum) voor het toeschrijven van het wapenschild.

²⁶ Vergelijk Van Oosten 2012, 240-241.